

Wprowadzenie

Badania i analizy problemów społecznych stanowią przedmiot zainteresowania socjologii od samych początków istnienia tej dyscypliny. Na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci zmieniał się pejzaż społecznych uwarunkowań uznawanych za „problematyczne”. Wraz z nim ewoluowały naukowe metody ich badań, ujęcia teoretyczne, sposoby definiowania, klasyfikacji, typologizacji, opisu kategorii. Jednak problemy społeczne, takie jak przestępczość, bieda, głód czy bezdomność, choć różnie definiowane i identyfikowane, pojawiają się w społeczeństwach niezależnie od czasu i miejsca.

W Polsce najbardziej znaczące dla rozwoju socjologii problemów społecznych były zmiany społeczno-gospodarcze po 1989 roku. Rozwiązaniu problemów społecznych charakterystycznych dla ustroju socjalistycznego, jak niedostatek, brak dostępności dóbr konsumpcyjnych czy przeludnienie mieszkań, towarzyszyło pojawienie się nowych, typowych dla kapitalizmu: bezrobocia, ubóstwa, bezdomności [Miś 2019: 33]. Łódź stała się jednym z miast, dla których owe przemiany (deindustrializacja gospodarki, dewelfaryzacja państwa, utowarowienie rynku mieszkaniowego) okazały się szczególnie niekorzystne. Jednym z ich rezultatów była wzmożona migracja mieszkaniowa i segregacja przestrzenna, zarówno spontaniczna („żywiłowa”), jak i odgórnie planowana (celowa) [Grotowska-Leder 1999: 57]. Zamożniejsi i bardziej przedsiębiorczy mieszkańcy kamienic skoncentrowanych w okolicach zlikwidowanych zakładów przemysłu lekkiego przeprowadzali się do bloków, które miały wyższy standard mieszkaniowy. „Nowi bezrobotni”, których brak dochodów doprowadził do zadłużenia w spółdzielniach mieszkaniowych i zagrożenia eksmisją [zob. Warzywoda-Kruszyńska 2003], wprowadzali się natomiast do już spauperyzowanych przestrzeni, w których – ze względu na substandardowość przestrzeni – władze miasta zaczęły lokować mieszkania socjalne. Do nich były kierowane osoby eksmitowane z innych lokali.

W tym czasie kierowany przez Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską zespół badaczek i badaczy z ówczesnej Katedry Socjologii Ogólnej Uniwersytetu Łódzkiego skoncentrował uwagę na „najniższych segmentach [struktury społecznej Łodzi – przyp. redaktorów], które konstytuowały się w rezultacie strukturalnych przekształceń łódzkiej klasy robotniczej po 1989 roku” [Warzywoda-Kruszyńska, Jankowski 2013], identyfikując na terenie miasta 17 tzw. enklaw biedy [Grotowska-Leder 2001: 31], tj. „prze-strzeni wyznaczonych przez co najmniej dwa sąsiadujące ze sobą mocno spauperyzowane kwartały ulic, czyli takie, gdzie udział ludności biednej wśród mieszkańców wynosi co najmniej 30 procent” [Warzywoda-Kruszyńska 2001b: 15]. Efektem badań był szereg publikacji na temat łódzkich enklaw biedy [Grotowska-Leder, Warzywoda-Kruszyńska 1996; Warzywoda-Kruszyńska 1999, 2001a; Grotowska-Leder 2002; Golczyńska-Grondas 2004; Potoczna, Warzywoda-Kruszyńska 2009; Warzywoda-Kruszyńska, Jankowski 2013; Bunio-Mroczek 2016; Bunio-Mroczek i in. 2016; zob. też: Jankowski 2020]. Jedną z prominentnych przedstawicielek tego zespołu jest Profesor Jolanta Grotowska-Leder, której jubileuszowi 45-lecia pracy naukowej i dydaktycznej poświęcamy niniejszy tom.

10

W swych publikacjach Profesor Grotowska-Leder wskazuje, że współczesne analizy wyróżniają kilka kryteriów „osiowych”, okoliczności, w przypadku których współlistnienia możemy mówić o problemie społecznym [Grotowska-Leder 2011: 4, 2017: 5–6; zob. też: Frysztacki 2009: 20–22; Rubington, Weinberg 2011: 3–5]. Pierwszym z nich jest rozbieżność między stanem obecnym a stanem oczekiwanym. Problemy społeczne są zjawiskami postrzeganymi jako potencjalne lub faktyczne zagrożenie dla dobrostanu zbiorowości, której dotyczą, mogące destabilizować porządek publiczny, uderzać w poczucie spójności zbiorowej [por. Durkheim 2012 (1893)]. Tym samym są zjawiskami ze społecznego punktu widzenia niepożądanymi. Drugim kryterium jest świadomość społeczna istnienia teźże rozbieżności. Problemom społecznym towarzyszą swoisty niepokój zbiorowy, poczucie zagrożenia czy niesprawiedliwości społecznej. Szczególną rolę przypisuje się w tym kontekście opinii społecznej [Miś 2007], na którą niebagatelny wpływ mają przekazy medialne prezentujące postawy ekspertów i roszczenia różnorodnych podmiotów (np. działaczy społecznych, polityków) zabierających głos w sprawie. Wreszcie, trzecie kryterium to wykraczająca poza werbalne komunikaty reakcja społeczna wobec nieakceptowanego stanu realnego – w kontradycji do stanu pożądanego. Obejmuje ona różnego rodzaju działania zbiorowe zmierzające do ograniczania dezorganizującego wpływu problemów społecznych na strukturę społeczną i dynamikę życia zbiorowego, koncentrując się na przyczynach ich powstawania lub skutkach występowania [Frieske, Poławski 1996: 15–39; Kwaśniewski 2003: 6–8;

por. Parrillo 2005: 5]. We współczesnych społeczeństwach demokratycznych przybierają one najczęściej formę tzw. strategii pośrednich, obejmujących działania zmierzające do poprawy szans życiowych osób ze środowisk defaworyzowanych (np. poprzez zwiększanie dostępu do edukacji, rynku pracy czy mieszkalnictwa), zabiegi mające na celu eliminację czynników prowadzących do występowania problemów społecznych (np. zmniejszenie skali bezrobocia poprzez inwestowanie w rozwój gospodarczy) oraz konkretne programy mające na celu wyrównanie szans jednostek znajdujących się w grupach ryzyka (np. poprzez tworzenie szkół treningowych czy programów reintegracji społecznej) [Kornblum, Julian 2012: 174–175].

Dzisiejszy dyskurs polityki rozwiązywania problemów społecznych konstruowany jest wokół „dowodów” i „faktów” (*evidence-based policy*). Strategie zaradcze opiera się na „twardych” parametrach, których spełnienie w mniejszym lub większym stopniu dowodzi istnienia albo nieistnienia warunków problemowych w badanym wycinku rzeczywistości społecznej. Podejście to niesie ze sobą rozmaite ryzyko, niekiedy przesadzające o nieadekwatnym do rzeczywistości doborze działań mających na celu zmniejszanie skali danego problemu [zob. np. Józefowski 2012; Strassheim, Kettunen 2014; Head 2015; Newman i in. 2016]. Nie ulega jednak wątpliwości, że bazowanie na rzetelnej diagnozie jest warunkiem niezbędnym, by konstruowane strategie oraz wdrażane na ich bazie działania były osadzone w rzeczywistości i odpowiadały na realne potrzeby. W tym przesłaniu leży, w naszym przekonaniu, *clou* społecznej roli nauki.

Wraz z rozwojem technologii informacyjnych, starzeniem się społeczeństwa, globalizacją, zmianami klimatycznymi współczesność przynosi nowe formy problemów społecznych. Są to zjawiska na tyle skomplikowane, wielowymiarowe i dynamiczne, że ich rozwiązywanie lub przynajmniej minimalizowanie wymaga angażowania wielu gałęzi naukowych. Dlatego też zjawiska te stanowią przedmiot zainteresowania interdyscyplinarnego. Jako takie znajdują się dziś nie tylko w obszarze analiz socjologii, ale i ekonomii, pedagogiki społecznej, polityki społecznej, demografii czy też pracy socjalnej. Zebrane w niniejszym tomie teksty są tego wyrazem.

Oddawana w Państwa ręce księga jubileuszowa podzielona jest na kilka części. We wprowadzającym fragmencie głos zabiera sama Jubilatka, Profesor Jolanta Grotowska-Leder, która w wywiadzie udzielonym Andrzejowi Kacprzakowi opisuje swoje zainteresowania badawcze i odtwarza bogatą karierę akademicką. Profesor Grotowska-Leder przedstawia także swoje refleksje na temat współczesnych wyzwań stojących przed socjologią stosowaną. Wywiad ten dopełnia zestawienie dorobku publikacyjnego Pani Profesor.

Do udziału w tworzeniu książki pamiątkowej, niniejszej *liber amicorum*, mieliśmy przyjemność zaprosić znamienite grono polskich socjologów,

polityków społecznych, ekonomistów i demografów. Koleżanki i Koledzy Jubilatki z różnych ośrodków akademickich w swych tekstach nawiązują do problematyki badawczej podejmowanej przez Profesor Grotowską-Leder, wskazując na tytułową trwałość i – co częściej – zmienność problemów społecznych w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości.

Książkę pamiątkową otwiera część poświęcona refleksjom teoretycznym i metodologicznym oscylującym wokół problemów społecznych. W pierwszym rozdziale **Ryszard Szarfenberg** proponuje nowe podejście w zakresie teorii polityki społecznej, która łączyłaby wymiary poznawczy i praktyczny. Składa się ona z czterech rodzajów teorii (opisowej, wyjaśniającej, normatywnej i praktycznej), przy czym dwa ostatnie – rzadziej dotąd podejmowane w literaturze przedmiotu – omawiane są przez Autora bardziej dogłębnie. Zagadnienia teorii normatywnej i praktycznej Autor obrazuje na przykładzie oceny eksperckiej programu Rodzina 500+. W drugim rozdziale **Ewa Kantowicz** podejmuje dyskusję nad teoretyczno-metodologicznymi wyzwaniem badań nad współczesną rodziną. W tym celu Autorka konfrontuje obserwowane zmiany w funkcjonowaniu rodzin w Polsce (problemy w wypełnianiu jej zadań, trudności komunikacyjne, niedoskonałości systemu ochrony) z wynikami wielu badań i rozwiązań legislacyjnych służących jej wspieraniu. **Irena E. Kotowska** podejmuje z kolei problematykę obserwowanego w skali całego globu spadku płodności poniżej poziomu reprodukcji prostej oraz związanych z nim wyzwań badawczych dla współczesnej demografii. Autorka wskazuje m.in. na konieczność uwzględniania w analizach płodności różnych aspektów uogólnionej niepewności, która dotyczy przyszłych rodziców. Dla decyzji prokreacyjnych młodych ludzi kluczowe znaczenie może mieć nie tylko niepewność ekonomiczna, która związana jest z niestabilnością zatrudnienia czy dochodów, ale i rosnąca świadomość zagrożenia klimatycznego czy – jak można się spodziewać – pandemia COVID-19. W tekście **Pawła Starosty** została natomiast zaprezentowana koncepcja „kapitału społecznego”, jej komponenty składowe i funkcje. Na bazie analizy tekstów klasyków socjologii Autor przedstawia też główne dylematy interpretacyjne i aplikacyjne (dotyczące stosowania w badaniach empirycznych) tego pojęcia.

Druga część książki obejmuje teksty poświęcone różnorodnym problemom społecznym. W pierwszych jej rozdziałach poruszane są problemy ubóstwa w różnych kontekstach. **Marcjanna Nózka** w swym tekście dekonstruuje zmienne determinujące wyłanianie i trwanie przestrzeni biedy i wykluczenia, jak i niejednoznacznych identyfikacji ich mieszkańców oraz najbliższego sąsiedztwa. Autorka odwołuje się w tych analizach do długoletniej tradycji studiów nad enklawami biedy prowadzonymi na Uniwersytecie Łódzkim, które przez lata współtworzyła też Jubilatka. Poza

polski kontekst analiz nad ubóstwem wychodzi w swych analizach **Lucjan Miś**, który w swym tekście dokonuje porównania skali ubóstwa w krajach Grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Polska, Słowacja, Węgry). Przytaczane przez Autora dane wskazują na znaczną poprawę sytuacji materialnej najuboższych grup w tych społeczeństwach w ostatnich dwóch dziesięcioleciach. Kolejna część zebranych tekstów poświęcona jest wyzwaniom współczesnej rodziny. Wieloletni współpracownicy Jubilatki z Uniwersytetu Łódzkiego, **Wielisława Warzywoda-Kruszyńska** i **Kamil Kruszyński**, opisują w niej „katastrofę pokoleniową”, jaką wywołała pandemia COVID-19. Jej skutki, zdaniem Autorów, są i będą najbardziej dalekosiężne dla dzieci i młodzieży. Zamknięcie szkół na całym świecie wywołało skutki doraźne, jak np. niedożywienie spowodowane brakiem dostępu do posiłków oferowanych w instytucjach edukacyjnych. Konsekwencje długofalowe wiążą się z kolei z przewidywanym ogromnym wzrostem liczby uczniów, którzy nie nabędą podstawowych kompetencji edukacyjnych, co z kolei może prowadzić do dalszego pogłębienia nierówności rozwojowych na świecie. Dogłębnie fenomen rodzicielstwa i dzieciństwa we współczesności analizuje **Katarzyna Ornacka**. Autorka poddaje pod refleksję sposoby realizowania funkcji rodzicielskich i doświadczania dzieciństwa w sytuacji ścierania się „starych” i „nowych” wzorców wychowania, budowania relacji rodzic–dziecko czy (nie)obecności w tym procesie poszczególnych członków rodziny, co wyraźnie uwypukla także pandemia koronawirusa. Kolejny ze współpracowników Jubilatki, **Piotr Szukalski**, przedstawia demograficzne determinanty zmian prowadzących do narastania zjawiska *sandwich generation*, czyli osób łączących obowiązki wspomagania zarówno własnych już nie w pełni samodzielnych rodziców, jak i własnych dzieci w ich opiece nad ich dziećmi. **Krystyna Leśniak-Moczuk** podejmuje natomiast kwestię ewolucji statusu i społecznej percepcji niezamężnych kobiet od „starych panien” do „singielek”. Autorka stawia w tekście tezę, że zmiana (auto)postrzegania bezżennych kobiet, w tym ich osiągnięć zawodowych, sytuacji bytowej czy zaangażowania społecznego, jest wyraźnie determinowana przez miejsce zamieszkania (w mieście lub na obszarach wiejskich). **Bogusława Urbaniak**, odwołując się do nabierającego na sile starzenia się polskiego społeczeństwa, zastanawia się nad uwarunkowaniami wzrostu zatrudnienia i rozwoju przedsiębiorczości ludzi starszych. Podejmuje też problem doświadczania przez te osoby dyskryminacji na rynku pracy. Rozdział autorstwa **Anny Kotlarskiej-Michalskiej** obejmuje analizę dylematów etycznych towarzyszących sprawowaniu opieki nad osobami w podeszłym wieku przez opiekunów rodzinnych. **Monika Podkowińska** proponuje zaś namysł nad zmianą miejsca, formy i funkcji książki w dynamicznie zmieniającej się współczesności.

Książkę zamyka część III, która obejmuje pięć tekstów poświęconych kwestii rozwiązywania problemów społecznych przez różnorodne podmioty. Problem ubóstwa dzieci został poruszony w rozdziale autorstwa **Zofii Kawczyńskiej-Butrym**. Badaczka opisuje w nim program Rodzina 500+ jako polskie rozwiązanie problemu skrajnego ubóstwa rodzin z dziećmi. Na bazie dostępnych dokumentów, danych rejestrowych i badań opinii publicznej analizuje założenia, sposoby wdrażania i przyszłość tego programu. Instytucjonalny wymiar polityki społecznej omawiany jest przez **Krystynę Faliszek**. Autorka analizuje obszary i formy współpracy lokalnych ośrodków pomocy społecznej z organizacjami pozarządowymi. We współpracy sektorów publicznego i pozarządowego widzi bowiem klucz do zwiększania skuteczności przeciwdziałania pojawiającym się problemom społecznym. Przykładem takiej kooperacji może być z kolei przedstawiany w tekście **Krzysztofa Piątka** Ośrodek Readaptacyjny „Mateusz” w Toruniu dla osób opuszczających zakłady karne. Autor w prezentowanym tekście podejmuje też dyskusję z obowiązującymi w wielu dyscyplinach naukowych uproszczeniami dotyczącymi pomocy postpenitencjarnej. **Kazimiera Wódz** w swoim rozdziale analizuje z kolei sposoby wykorzystywania przez gospodarstwa domowe posiadanych kapitałów symbolicznego i kulturowego do przezwycięzania skutków niekorzystnych wydarzeń losowych, jak np. utraty pracy, śmierci czy choroby członka rodziny. Ostatni rozdział, autorstwa wieloletnich współpracowniczek z *Alma Mater* Jubilatki, **Małgorzaty Potocznej** i **Grażyny Mikołajczyk-Lerman**, poświęcony został analizie systemu wsparcia niesamodzielných osób starszych w województwie łódzkim. Autorki, odwołując się w nim do wyników badań jakościowych, analizują zagrożenia związane z deinstytucjonalizacją procesów opiekuńczych.

Różnorodność tematów poruszanych w niniejszej pracy zbiorowej w dużym stopniu odzwierciedla drogę naukową Jubilatki i jej liczne zainteresowania badawcze. Mamy nadzieję, iż to *e pluribus unum* okaże się nie tylko swoistym podziękowaniem Autorów Jubilatce za wieloletnią współpracę i inspirację, ale i zacynem do dalszych prac w zakresie dynamicznie zmieniających się problemów społecznych. Serdecznie zapraszamy do lektury!

Łódź, dn. 20 maja 2022 roku
Andrzej Kacprzak, Marcin Gońda, Iwona Kudlińska-Chróścicka

Literatura

- Bunio-Mroczek P. [2016], *Wczesne rodzicielstwo – zagrożenie czy szansa? Nastoletni rodzice z łódzkich enklaw biedy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bunio-Mroczek P., Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W. [2017], *Poverty and Social Exclusion During and After Poland's Transition to Capitalism. Four Generations of Women in a Post-Industrial City Tell Their Life Stories*, Łódź-Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Jagiellonian University Press.
- Durkheim E. [2012], *O podziale pracy społecznej*, tłum. K. Wakar, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Frieske K., Poławski P. [1996], *Opieka i kontrola: instytucje wobec problemów społecznych*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Frysztański K. [2009], *Socjologia problemów społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Golczyńska-Grondas A. [2004], *Mężczyźni z łódzkich enklaw biedy*, Łódź: Absolwent.
- Grotowska-Leder J. [1999], *Łódzkie enklawy biedy – aspekt przestrzenny i dynamiczny*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *(Życie) Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J. [2001], *Łódzkie enklawy biedy*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Życie i pracować w enklawach biedy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J. [2002], *Fenomen wielkomiejskiej biedy. Od epizodu do underclass*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Grotowska-Leder J. [2011], *Wprowadzenie. Wybrane współczesne problemy społeczne i ich rozwiązywanie*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, nr 38, s. 4–10.
- Grotowska-Leder J. [2017], *Wprowadzenie. Nowe aspekty współczesnych problemów społecznych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica”, nr 62, s. 5–9.
- Grotowska-Leder J., Warzywoda-Kruszyńska W. [1996], *Feminizacja łódzkiej biedy?*, „Polityka Społeczna”, nr 8, s. 30–35.
- Head B.W. [2015], *Toward More „Evidence-Informed” Policy Making?*, „Public Administration Review”, Vol. 76(3), s. 472–484.
- Jankowski B. [2020], *Ogródowa. Imaginarium społeczne*, Łódź: Wydawnictwo Jacek Kusiński.
- Józefowski B. [2012], *Evidence-based policy – nowa koncepcja dotycząca starych problemów*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 1(19), s. 147–152.
- Kornblum W., Julian J. [2012], *Social Problems*, 14th edition, Pearson Education, Inc.
- Kwaśniewski J. [2003], *Przedmowa: Badania problemów społecznych*, [w:] J. Kwaśniewski (red.), *Badania problemów społecznych*, „Prace Katedry Socjologii Norm, Dewiacji i Kontroli Społecznej IPSIR UW”, t. 6, Warszawa.
- Miś L. [2007], *Problemy społeczne. Teoria, metodologia, badania*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Miś L. [2019], *Problemy społeczne Grupy Wyszehradzkiej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Newman J., Charney A., Head B.W. [2015], *Do Policy Makers Use Academic Research? Reexamining the „Two Communities” Theory of Research Utilization*, „Public Administration Review”, Vol. 76, No. 1, s. 24–32.
- Parrillo V.N. [2005], *Contemporary Social Problems*, 6th edition, Pearson Education, Inc.
- Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W. [2009], *Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazie*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rubington E., Weinberg M.S. [2011], *Social Problems and Society*, [w:] E. Rubington, M.S. Weinberg (eds.), *The Study of Social Problems. Seven Perspectives*, New York: Oxford University Press.
- Strassheim H., Kettunen P. [2014], *When Does Evidence-based Policy Turn into Policy-based Evidence? Configurations, Contexts and Mechanisms*, „Evidence & Policy: A Journal of Research Debate and Practice”, Vol. 10, No. 2, s. 259–277.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) [1999], *(Żyć) Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Wydawnictwo Absolwent.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) [2001a], *Żyć i pracować w enklawach biedy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Warzywoda-Kruszyńska W. [2001b], *Wstęp*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Żyć i pracować w enklawach biedy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Warzywoda-Kruszyńska W. [2003], *„Oswajanie” biedy w trzech pokoleniach łodzian*, [w:] K. Doktor, K. Konecki, W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Polska, gospodarka, społeczeństwo. Studia i szkice socjologiczne dedykowane profesor Jolancie Kulpińskiej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Jankowski B. [2013], *Ciągłość i zmiana w łódzkich enklawach biedy*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.